

УДК 930.253:94(477.75+410)“1945”

В. Р. АВАКЯН*

КЛЕМЕНТИНА ЧЕРЧИЛЛЬ У СЕВАСТОПОЛІ (1945 р., квітень)

Висвітлено діяльність дружини прем'єр-міністра Великобританії Клементини Черчилль – голови комітету “Фонд допомоги Росії” при Британському Червоному Хресті. Особлива увага приділена візиту до Севастополя у рамках поїздки містами Радянського Союзу у квітні 1945 року.

Ключові слова: Клементина Черчилль; “Фонд допомоги Росії”; Севастополь; фотокореспондент М. Б. Покатило; медикаменти і медичне обладнання.

У Державному архіві міста Севастополь зберігаються різноманітні фотодокументи з історії Великої Вітчизняної війни. Минулого року в негативах фотокореспондента М. Б. Покатила, переданих на зберігання, були виявлені фотографії Клементини Черчилль, дружини прем'єр-міністра Великобританії, які відображають її візит до Севастополя 24 квітня 1945 року. І якщо фотографії лідерів “Великої трійки” союзних держав під час Ялтинської конференції вже давно увійшли до наукового обігу і стали хрестоматійними, то візит пані Черчилль до Криму дослідниками згадувався лише побіжно. Ілюстративних джерел донедавна не було.

Клементина Черчилль перебувала в Радянському Союзі з 2 квітня по 11 травня 1945 р. 7 квітня її прийняв Голова Раднаркому СРСР Й. В. Сталін. Пізніше він напише про цю зустріч: “Я мав приємну бесіду з пані Черчилль. Вона справила на мене велике враження”¹. Розумна і енергійна жінка, вона приїхала в Радянський Союз не тільки як дружина прем'єр-міністра союзної держави, але насамперед як голова комітету “Фонд допомоги Росії” при британському Червоному Хресті. Фонд був створений 19 жовтня 1941 року. З моменту його заснування його очолила Клементина Черчилль, тому часто фонд називали “Фондом місіс Черчилль”.

Слід зазначити, що спочатку допомога офіційного Британського Хреста носила формальний характер. Після нападу Німеччини на Радянський Союз він лише направив до посольства СРСР пожертвування у розмірі 75 тисяч фунтів стерлінгів. І лише після створення “Фонду допомоги Росії” допомога англійців стрімко почала набирати обертів. За перші дванадцять днів функціонування “Фонду” було зібрано 370 тисяч фунтів стерлінгів².

* Авакян Вікторія Рубенівна – головний спеціаліст відділу зберігання і обліку документів НАФ Державного архіву міста Севастополя.

Клементина Черчилль – голова комітету
“Фонд допомоги Росії”
при британському Червоному Хресті.
Севастополь, 24 квітня 1945 р.
*З фондів Державного архіву
міста Севастополя, од. зб. 0-14925.*

Незважаючи на те, що посол СРСР у Великобританії І. М. Майський повідомляв, що “до “Фонду допомоги Росії” охоче вносять тисячі і десятки тисяч фунтів”³, це не зовсім так. У благодійній акції брали участь всі верстви населення – від звичайних школярів до англійських “товстосумів”. Із спогадів Уїнстона Черчилля: “Грошові суми,

Голова комітету “Фонд допомоги Росії” при британському Червоному Хресті
Клементина Черчилль біля залізничного вокзалу.
Севастополь, 24 квітня 1945 р.
З фондів Державного архіву міста Севастополя, од. зб. 0-14924.

Голова комітету “Фонд допомоги Росії” при британському Червоному Хресті Клементина Черчилль біля будинку Севастопольського виконавчого комітету Ради депутатів трудящих. Севастополь, 24 квітня 1945 р.
З фондів Державного архіву міста Севастополя, од. зб. 0-14921.

які зібрав “Фонд допомоги Росії”, може були невеликі, але це пройняті любов’ю пожертвування не тільки багатих, але головним чином, пенси бідних, які були горді тим, що щонеділі робили свої невеликі внески”⁴. Як працівник фонду, Клементина Черчилль була не тільки дружиною впливового політика, але й виконувала важливу консолідуєчу функцію між британським і радянським народами.

За період з 1941 по квітень 1945 року “Фондом допомоги Росії” було зібрано 6 мільйонів 700 тисяч фунтів стерлінгів. Організації Червоного Хреста в СРСР одержали 14 тонн медикаментів і інших вантажів⁵. У Лондоні для цього був створений спеціальний комітет експертів на чолі з президентом Королівського коледжу терапевтів лордом Мораном і президентом Королівського коледжу хірургів сером Альфредом Уеб-Дженсоном, який керував підбором медичного устаткування.

У жовтні 1943 року пані Черчилль відхилила запрошення Радянського уряду приїхати до Москви⁶. За свідченням Уїнстона Черчилля, їй були не цікаві суто світські поїздки, банкети у Кремлі її увагу не привертали. Але як тільки з’явилася можливість, вона приїхала до Радянського Союзу, щоб оцінити стан справ у зруйнованих фашистами містах і надати допомогу.

У поїзді по Радянському Союзу Клементину Черчилль супроводжували секретар “Фонду” міс Мебл Джонсон, особистий секретар міс Грейс Хемблін і генерал-майор Дж. Е. Т. Юнгер. Вона відвідала Ленін-

Делегація комітету “Фонд допомоги Росії” при британському Червоному Хресті на чолі із Клементиною Черчилль на екскурсії в “Херсонесі Таврійському”. Севастополь, 24 квітня 1945 р.

З фондів Державного архіву міста Севастополя, од. зб. 0-14985.

град, Сталінград, Ростов-на-Дону, Кисловодськ, Єсентуки, П’ятигорськ. Потім відправилася до Криму. Слід зазначити, що її поїздка мало висвітлювалась в місцевій пресі; лише у газеті “Слава Севастополя” за 5 травня з’явилася невелика замітка про те, що 24 квітня в місті перебувала пані Черчилль.

У Севастополі Клементині Черчилль був наданий теплий прийом. До її приїзду ретельно готувалися. Так, на нараді головлікарів і господарників було ухвалено рішення щодо створення спеціальної комісії у складі співробітників міськздороввідділу, міськвиконкому, держсанінспекції. Ця комісія повинна була провести огляд по всіх медустановах і по місту, з метою приведення в належний стан територій медичних установ, побілити поліклініки і амбулаторії, а також навести лад у кабінетах прийому хворих, очистити дитячі майданчики. І, як зазначалося в протоколі наради, “у медичних установах повинен бути затишок, на вікнах повинні бути занавіски і на підвіконнях не завадило б поставити квіти”⁷.

У супроводі першого секретаря міськкому партії Павла Івановича Лесика та інших представників місцевих органів влади Клементина Черчилль ознайомила з містом – побувала на Графській пристані, Історичному бульварі, Малаховому кургані, відвідала музей “Херсонес Таврійський”, першу міську лікарню, школу № 14.

“Херсонес Таврійський” на той момент вже був діючим, експозиції, вивезені свого часу на Урал, були повернені в музей, і в лютому 1945 р.

Перший секретар міськкому партії П. І. Лесик і Голова комітету “Фонд допомоги Росії” при британському Червоному Хресті Клементина Черчилль під час огляду міста. Севастополь, 24 квітня 1945 р.
З фондів Державного архіву міста Севастополя, од. зб. 0-14928.

він відкрився для відвідувачів⁸. Екскурсію територією музею для пані Черчилль провів Олександр Кузьмич Тахтай, завідувач середньовічним відділом. Колектив музею підніс Клементині Черчилль у подарунок літературу, видану науковими співробітниками музею: Звіт про розкопки у Херсонесі в 1935–36 роках, Путівники по античному і феодалному відділах, Матеріали Другої конференції археологів⁹.

Варто взяти до уваги, що її маршрут цілком відрізнявся від маршруту Уїнстона Черчилля, який побував у місті після закінчення Ялтинської конференції. 13 лютого 1945 р. прем'єр-міністр Великобританії відвідав лише ті місця, де йшли бої в період Кримської війни 1854–1855 рр., побував у Балаклаві, де дислокувався табір англійців.

Виявлені фотодокументи цікаві не лише з погляду міжнародних відносин і співпраці двох держав. Вони свідчать про те, яких руйнувань зазнало місто Севастополь під час Великої Вітчизняної війни. На цих фотографіях видно, що від будівель залишилися лише стіни, багато будинків перетворилися на купи будівельного сміття. На Історичному бульварі пані Черчилль зупинилася біля пам'ятника Е. І. Тотлебену. Під час війни в пам'ятник неодноразово вціляли осколки снарядів – фігура генерала Тотлебена була обезголовлена, частина, яка залишилась, наскрізь продірявлена. В кінці 1945 р. пам'ятник за проектом скульптора Л. М. Пісаревського був відновлений.

Вражало те, що місто все було обтягнуто колючим дротом, оскільки багато місць ще не розміновано. Розглядаючи фото, не можна не

Голова комітету “Фонд допомоги Росії”
при британському Червоному Хресті
пані Черчилль та перший секретар
міськкому партії П. І. Лесик
біля пам’ятника генералу Тотлебену.
Севастополь, 24 квітня 1945 р.
*З фондів Державного архіву
міста Севастополя, од. зб. 0-14917.*

помітити, що Севастополь (в кінці квітня) – не весняний. Дерев не квітнуть, оскільки їх немає. На Приморському бульварі німці вирубували усі дерева (про це писала газета “Червоний Чорноморець” від 12 травня 1945 року)¹⁰. На території Херсонського музею в руїни перетворений Володимирський собор.

“Мабуть, до руйнування фашистами місто, з його численними будинками з колонами і різьбленим декором, було прекрасним, як мрія, романтичним, як поема, – казала вона. – Але зараз від вигляду Севастополя стискається серце”¹¹. Завершила свою поїздку до Севастополя Клементина Черчилль відвідинами Сапун-гори.

Візит пані Черчилль був результативним: через два місяці після її від’їзду до Криму був направлений комплект для шпиталю на 500 ліжок; майже половина цього комплекту була виділена лікарням Севастополя. Сюди увійшло устаткування, автоклави, перегінні куби, інструментарій, халати медичні і вельветові, постільна білизна, рушники, тапочки, електричні плити, хімічні препарати для лабораторії, стерилізатори, стерильні розчини, книги з медицини, медикаменти¹².

Якщо взяти до уваги, що у 1945 р. ситуація у міській охороні здоров’я складалася критична, то це була вагома допомога, адже на кожних 137 чоловік населення було одне лікарняне ліжко¹³, в лікарнях у дефіциті було навіть найнеобхідніше: спирт, сульфопрепарати, ліжка, папір¹⁴. Устаткування було відсутнє, ремонтували і використовували те, що знаходили серед руїн. За словами медичних працівників,

щедрий внесок місіс Черчилль багато в чому допоміг становленню у післявоєнний період міської охорони здоров'я, у тому числі й відновленню роботи міської лікарні № 1.

3 квітня 1945 р. Ухвалою Голови виконкому Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР С. О. Колеснікова пані Клементина Черчилль “за велику роботу по наданню допомоги Радянському Червоному Хресту і народам Радянського Союзу шляхом збору коштів і посилки предметів медичного постачання для лікувальних установ” була нагороджена знаком “Відміннику санітарної оборони”.

Діяльність Клементини Черчилль була високо відзначена радянським урядом. Указом Президії Верховної Ради СРСР “за видатні заслуги у проведенні громадських заходів щодо збору коштів в Англії для надання медичної допомоги Червоній Армії” вона була нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. 7 травня 1945 р. на прес-конференції, організованій пані Черчилль, перший заступник Голови Президії Верховної Ради СРСР М. М. Шверник вручив їй цю нагороду¹⁵.

Незабаром після розгрому фашизму стосунки між колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції різко погіршилися. Довгі роки “холодної війни” призвели до того, що ім'я Клементини Черчилль практично не згадувалося ні в офіційних джерелах, ні в художній літературі з історії Великої Вітчизняної війни. У день смерті Клементини Черчилль у Весмінстерському абатстві пройшло поминальне богослужіння. На жаль, Радянський Союз був однією з небагатьох країн, яка не відрядила на нього представника, щоб вшанувати пам'ять людини, яка так багато зробила для народів СРСР у важкі роки війни.

Настав час, і ім'я Клементини Черчилль повертається до нас. Фотографії, зроблені в переможному 1945 році, дали поштовх до вивчення її багатогранної діяльності у комітеті “Фонд допомоги Росії”.

¹ Радянсько-англійські відносини під час Великої Вітчизняної війни, 1941–1945: Документи і матеріали: У 2-х т. – М., 1983. – Т. 2. – С. 456.

² Soames Mary. Churchill Clementine. London, 1979. p. 323.

³ Радянсько-англійські відносини під час Великої Вітчизняної війни. – М., 1983. – Т. 1. – С. 162.

⁴ Листування Голови Ради Міністрів СРСР з президентами США і прем'єр-міністрами Великобританії під час Великої Вітчизняної війни, 1941–1945 гг.: У 2-х т. – М., 1986. – Т. 1. – С. 370.

⁵ Пані Черчилль приїжджає в СРСР // Британський союзник. – 1 квітня 1945 р. – С. 7.

⁶ Черчилль У. Друга світова війна. – М., 1991. – Т. 3. – С. 444.

⁷ Держархів м. Севастополя, ф. Р-59, оп.1, спр. 29, арк. 18 зв.

⁸ Архів Національного Заповідника “Херсонес Таврійський”, м. Севастополь (НЗ “ХТ”), спр. 500, арк. 5.

⁹ Архів НЗ “ХТ”, спр. 889, арк. 12.

¹⁰ Севастополь // Червоний Чорноморець. – 12 травня 1945 р. – С. 1.

¹¹ *Fishman Jack*. My darling Clementine. The story of lady Churchill. New York. – 1963. – P. 240.

¹² Нариси з історії міської лікарні № 1 ім. М. І. Пирогова // Національний музей героїчної оборони і вільнення Севастополя. Інв. № 32026. – Арк. 11.

¹³ Держархів м. Севастополя, ф. Р-59, оп. 1, спр. 52, арк. 1 зв.

¹⁴ Держархів м. Севастополя, ф. Р-59, оп. 1, спр. 11, арк. 4.

¹⁵ На прес-конференції у Клементини Черчилль // Вісті. – 9 травня 1945 р. – С. 4.

Освещена деятельность супруги премьер-министра Великобритании Клементины Черчилль – главы комитета “Фонд помощи России” при Британском Красном Кресте. Особое внимание уделено визиту в Севастополь в рамках поездки городами Советского Союза в апреле 1945 года.

Ключевые слова: Клементина Черчилль; “Фонд помощи России”; Севастополь; фотокорреспондент М. Б. Покатило; медикаменты и медицинское оборудование.

The article highlights the activities of the British Prime Minister wife Klementine Churchill – head of the committee of “Relief Fund for Russia” under the British Red Cross. Particular attention is paid to the visit to Sevastopol within the travel on the cities of the Soviet Union in April 1945.

Keywords: Klementine Churchill; “Relief Fund for Russia”; Sevastopol; press photographer M. B. Pokatilo; medicines and medical equipment.